

KAZAKİSTAN'DAKİ SOVYET ÇALIŞMA KAMPLARININ GÜVENLİK YAPILARI ÜZERİNE BİR ANALİZ*

HASAN GÖRAL**

Öz: Sovyetler Birliği'nin otoriter yönetim yapısının kurumsallaştığı alanlardan biri olan GULAG sistemi, geniş bir coğrafyaya yayılan kamplar aracılığıyla siyasi, ekonomik ve toplumsal işlevler üstlenmiştir. Bu sistemin en önemli merkezlerinden biri konumuna gelen Kazakistan, yalnızca zorla çalıştırma uygulamalarının yürütüldüğü bir alan değil, aynı zamanda sıkı güvenlik ve denetim mekanizmalarının sistematik biçimde tesis edildiği bir coğrafya olmuştur. Ülkede kurulan geniş ölçekli kamp yapıları, mahkûmlar üzerinde fiziksel kontrolün yanı sıra psikolojik baskı ve ideolojik disiplinin kurumsallaştığı mekânlar hâline gelmiştir. Kamp yönetimleri, Sovyet güvenlik aygıtının doğrudan bir uzantısı olarak faaliyet göstermiş, gözetim ve disiplin uygulamalarıyla merkezî otoritenin toplumsal kontrol hedeflerini sahada gerçekleştirmiştir. Bu konunun incelenmesi, otoriter rejimlerin güvenlik temelli toplumsal kontrol stratejilerinin tarihsel süreçteki uygulama biçimlerini anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'da kurulan çalışma kamplarının güvenlik yapısını kurumsal, işlevsel ve ideolojik boyutlarıyla analiz etmeyi hedeflemektedir. Araştırma kapsamında kamp içi güvenlik önlemleri, kolluk kuvvetleri ile kamp idaresi arasındaki ilişkiler, kaçışlara karşı uygulanan fiziksel ve psikolojik yöntemler ile disiplin politikaları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu bağlamda, kamp sisteminin yalnızca ekonomik bir araç olmadığı, aynı zamanda devletin güvenlik mantığını toplumsal alanlara nüfuz ettirme biçiminin bir tezahürü olduğu ortaya konmuştur. Çalışma, güvenlik aygıtlarının toplumsal yapıyı şekillendirme araçlarına dönüşme sürecine dair tarihsel bir değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Güvenlik Politikaları, Gulag Sistemi, Kazakistan Çalışma Kampları, Toplumsal Kontrol, Totaliter Rejimler.

* Bu makale, "Kazakistan'daki Çalışma Kampları (1930-1953)" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrenci, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, hasangoral79@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3331-4793.

AN ANALYSIS OF THE SECURITY STRUCTURES OF SOVIET LABOR CAMPS IN KAZAKHSTAN

Abstract: The GULAG system, one of the domains in which the authoritarian governance structure of the Soviet Union was institutionalized, assumed political, economic, and social functions through a network of camps spread across a vast territory. Kazakhstan, which became one of the most significant centers of this system, was not only a site for the implementation of forced labor practices but also a region where strict security and surveillance mechanisms were systematically established. The large-scale camp structures built in the country became sites where psychological pressure and ideological discipline were institutionalized alongside physical control over prisoners. Camp administrations functioned as direct extensions of the Soviet security apparatus, implementing surveillance and disciplinary measures to fulfill the central authority's objectives of social control on the ground. Examining this issue is crucial for understanding how security-based strategies of social control were implemented by authoritarian regimes in historical contexts. This study aims to analyze the security structure of labor camps established in Kazakhstan during the Soviet period from institutional, functional, and ideological perspectives. It examines internal security measures within the camps, the relationship between law enforcement bodies and camp administrations, physical and psychological methods employed to prevent escapes, and disciplinary policies through a comprehensive approach. The study demonstrates that the camp system was not merely an economic instrument but also a manifestation of the state's logic of security penetrating into the social sphere. It offers a historical assessment of the process through which security apparatuses evolved into tools for shaping the social structure.

Keywords: Soviet Security Policies, Gulag System, Labor Camps in Kazakhstan, Social Control, Totalitarian Regimes.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin totaliter yapısı, toplumu dönüştürme ve denetim altında tutma hedefi doğrultusunda geliştirdiği politikalarla biçimlenmiştir. Bu bağlamda GULAG sistemi, yalnızca siyasi muhaliflerin cezalandırılması ya da ekonomik kalkınmaya katkı sağlama amacıyla oluşturulmuş bir yapıdan ibaret değildir; aynı zamanda güvenlik, gözetim ve toplumsal disiplinin sistematik olarak uygulandığı kapsamlı bir kontrol mekanizmasıdır. Zorunlu çalışma politikalarının hayata geçirilmesiyle birlikte, kısa süre içinde ülke genelinde yaygın bir kamp ağı inşa edilmiş; bu kamplar özellikle ulaşımı güç, stratejik

öneme sahip bölgelerde konumlandırılmıştır. Söz konusu yapılar, mahkûmları fiziki izolasyona tâbi tutarken, aynı zamanda devletin ideolojik hedefleriyle güvenlik önceliklerini bir araya getirdiği, merkezî otoritenin mutlak kontrol sağladığı alanlara dönüşmüştür. Bu çerçevede çalışma kampları, Sovyet iktidar aygıtının güvenlik ve toplumsal mühendislik işlevlerini somutlaştıran yapılar arasında yer almaktadır.¹

Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, GULAG sisteminin coğrafi ve stratejik açıdan en önemli merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. Geniş bozkır alanları, düşük nüfus yoğunluğu ve sert iklim koşulları gibi etkenler, bu bölgeyi Sovyet otoriteleri açısından hem izolasyon politikalarının uygulanabileceği hem de ekonomik potansiyelin değerlendirilebileceği bir mekâna dönüştürmüştür. *Karlag*,² *Steplag*³ ve *Aljir*⁴ gibi büyük kamp kompleksleri bu coğrafyada inşa edilmiş; on binlerce mahkûmun çeşitli gerekçelerle bu kamplarda

¹ Anne Applebaum, *Gulag: A History*, New York, Doubleday, 2003, s. 50-53.

² *Karlag* (*Karaganda Islah ve Çalışma Kampı*), 1931 yılında Karaganda bölgesinin Dolinka kasabasında kurulmuş olan geniş çaplı bir kamp kompleksidir. Sovyetler Birliği'nin GULAG sistemi içerisinde en büyük kamplardan biri hâline gelen Karlag, 1930'lu yıllar boyunca hem "halk düşmanı" ilan edilen siyasi mahkûmları hem de adi suçluları barındırmıştır. Kamp, başta tarımsal üretim ve hayvancılık olmak üzere, inşaat gibi çeşitli alanlarda zorunlu mahkûm emeğine dayalı üretim faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. On binlerce kişi bu kampta ağır koşullar altında çalıştırılmıştır. Sovyet rejimi, Karlag üzerinden hem ekonomik kalkınmayı hedeflemiş hem de güvenlik politikalarını pekiştirmiştir. Bu çok yönlü işleviyle Karlag, Kazakistan'daki kamp sisteminin merkezi örneklerinden biri olarak tarihsel önem taşımaktadır.

³ *Steplag* (*Stepnoy Çalışma Kampı*), İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1948 yılında Cezkazgan (Jezkazgan) bölgesinde kurulmuştur. "Özel Kamp No. 4" adıyla da bilinen bu kamp, vatana ihanet, casusluk ve milliyetçilik gibi ağır siyasi suçlardan hüküm giymiş erkek mahkûmlar için tasarlanmıştır. Kazak bozkırının sert doğa koşulları ve coğrafi izolasyonu içinde yer alan kamp, yüksek güvenlik önlemleriyle dikkat çekmektedir. Burada tutulan mahkûmlar, Sovyet ceza sisteminde "özellikle tehlikeli" olarak sınıflandırılmış ve ağır çalışma koşullarına maruz bırakılmıştır. Gözetim sistemleri, disiplin uygulamaları ve fiziki sınırlandırmalar kamp yaşamını şekillendiren temel unsurlar olmuştur. Steplag, Sovyetler Birliği'nin seçici ve baskıcı güvenlik stratejilerini yansıtan karakteristik bir örnek olarak öne çıkar.

⁴ *Aljir* (*Akmola Kadınlar Kampı*), 1938 yılında Akmola bölgesinde, bugünkü Astana yakınlarında kurulmuştur. "Akmola Ceza Kampı -Vatan Hainlerinin Eşleri" olarak adlandırılan bu kamp, yalnızca hükümlülerin eşleri, anneleri ve kız kardeşleri gibi yakın kadın akrabaların tutulduğu, Sovyet sistemindeki ender örneklerden biridir. "Vatan hainlerinin eşleri" olarak damgalanan bu kadınlar, herhangi bir kişisel suça dayanmaksızın topluca cezalandırılmıştır. Aljir, Sovyet baskı rejiminin kadınlara yönelik kolektif suçlama ve cezalandırma politikalarını simgeleyen çarpıcı bir örnek olarak öne çıkar. Kamp, aynı zamanda aile kurumunu ideolojik temizlik hedefi doğrultusunda dönüştürme çabasının bir yansımasıdır. GULAG sistemi içerisindeki cinsiyetlendirilmiş şiddet pratiklerinin belirgin biçimde görüldüğü merkezlerden biri olarak da tarihsel önem taşımaktadır.

tutulmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu kamplar yalnızca siyasi suçlulara değil, aynı zamanda etnik sürgünlere, dini azınlıklara ve adi suçlulara da ev sahipliği yapmıştır. Kazakistan'daki kamp ağları, Sovyet ceza sisteminin çok katmanlı yapısını ve güvenlik stratejilerinin coğrafi faktörlerle nasıl bütünleştirildiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu çerçevede, bölgedeki uygulamalar kamp sisteminin ideolojik yönelimi, ekonomik işlevi ve güvenlik politikalarının eşzamanlı ve birbirini tamamlayıcı biçimde yürürlüğe konulduğu örnekleri ortaya koymaktadır.⁵

Sovyet kamp sistemi üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla mahkûmların yaşamı koşulları, zorunlu emek süreçleri ve totaliter devletin kurumsal tezahürleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bu literatürde, kamp sisteminin güvenlik boyutu, disiplin mekanizmaları ve iç denetim uygulamaları genellikle ikincil bir tema olarak ele alınmıştır. Oysa bu yapıların işleyişinde güvenlik, yalnızca destekleyici bir unsur değil, sistemin sürekliliğini ve etkinliğini sağlayan yapısal bir bileşendir. Kamp çevresine konuşlandırılan askerî birlikler, iç güvenlik devriyeleri, kaçışları önlemeye yönelik fiziki düzenekler ve muhbir ağları; kamp mekânını yalnızca bir cezalandırma alanı değil, aynı zamanda çok katmanlı bir gözetim ve kontrol yapısı hâline getirmiştir. Bu bağlamda, Kazakistan'daki kamp sistemlerinin güvenlik mimarisi, Sovyet devletin kolluk mantığını ve toplumsal disiplin anlayışını anlamak açısından önemli bir analitik çerçeveye sunmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, Kazakistan'daki Sovyet çalışma kamplarının iç ve dış güvenlik yapısını çok boyutlu bir perspektifle analiz etmektir. Bu çerçevede, kamp içi disiplin politikaları, mahkûmlar üzerindeki gözetim ve denetim araçları, kaçışlara karşı geliştirilen önlemler ile kamp yönetimi ve güvenlik birimleri arasındaki kurumsal ilişkiler sistematik biçimde ele alınacaktır. İnceleme, yalnızca fiziksel güvenliğe odaklanmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu güvenlik düzenlemelerinin toplumsal kontrol işlevine nasıl hizmet ettiğini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, arşiv belgeleri, tanıklıklar ve ikincil akademik kaynaklar temelinde yürütülmekte; nitel analiz yöntemiyle güvenlik yapılarına ilişkin çok katmanlı bir çözümleme sunulmaktadır. Bu kapsamda, kamp yönetimlerinin başta NKVD olmak üzere Sovyet güvenlik aygıtıyla kurduğu kurumsal bağlar, disiplinin uygulama biçimleri ve gözetim mekanizmalarının işleyişi ayrıntılı biçimde incelenecektir. Çalışma, güvenlik

⁵ Hikmet Demirci, "Kazakistan Gulag Kamplarında Aile, Kadın ve Çocuk", *Türk Dünyası Araştırmaları* 127 (251), 2021, s. 242-243.

çalışmaları ile kamp tarihçiliğini bir araya getirerek disiplinler arası bir yaklaşım ortaya koymayı hedeflemektedir.

Sovyet kamp sistemine dair literatürde, güvenlik mekanizmaları çoğunlukla ikincil bir unsur olarak ele alınmıştır. Bu çalışma, Kazakistan örneği üzerinden yürütülen analizle, kamp güvenliğinin yalnızca fiziksel önlemlerle sınırlı olmadığını; aynı zamanda ideolojik kontrol ve toplumsal mühendislik stratejilerinin önemli bir aracı olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma hem tarih yazımına hem de güvenlik çalışmalarına disiplinler arası bir katkı sunmaktadır. Sovyet kolluk sisteminin kamp düzeyindeki yansımaları incelenerek, güvenlik-devlet ilişkisine dair daha derinlikli bir kavrayış geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, disiplinin araçsallaştırılması, iç kontrol biçimlerinin kurumsallaşması ve ceza mekanizmalarının toplum üzerindeki etkileri bakımından anlamlı bir çözümleme zemini sunmaktadır. Bu yönüyle araştırma, totaliter rejimlerde güvenlik politikalarının hem kamusal hem de kapalı mekânlardaki tezahürlerini kavramsal bir bakış açısıyla değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

1. SOVYET KAMP SİSTEMİNDE GÜVENLİK YAPILANMASI

Sovyetler Birliği'nin erken dönem güvenlik politikaları, Leninist ideolojinin devrimci savunma anlayışı ile şekillenmiş, toplumsal muhalefeti bastırma ve rejimi koruma amacı taşıyan bir baskı aygıtı olarak kurgulanmıştır. Bu anlayış, yalnızca muhalif unsurlara değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerine yönelik gözetim ve disiplin mekanizmalarının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından kurulan Çeka,⁶ bu politikanın ilk kurumsal ifadesi olmuş, kısa süre içinde yerini GPU ve sonrasında OGPU gibi daha yapısal güvenlik örgütlerine bırakmıştır. 1934'te oluşturulan NKVD,⁷ hem iç

⁶ Çeka (*Vserossiyskaya Chrezvychaynaya Komissiya po Borbe s Kontrevolyutsiey i Sabotazhem- Tiim Rusya Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu*), 20 Aralık 1917 tarihinde Sovyet hükümeti tarafından kurulan ilk merkezi güvenlik ve istihbarat teşkilatıdır. Başta karşı-devrim, sabotaj ve spekülasyonla mücadele amacıyla oluşturulan Çeka, kısa sürede geniş yetkilere sahip bir baskı ve infaz aygıtına dönüşmüştür. Felix Dzerjinski'nin başkanlığında faaliyet gösteren bu kurum, 1922 yılında GPU (Devlet Siyasi İdaresi) yapısına dönüştürülmüştür.

⁷ NKVD (*Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del*- Halk İçişleri Komiserliği), 10 Temmuz 1934 tarihinde kurulan, Sovyetler Birliği'nin iç güvenlik, polis teşkilatı ve kamp sistemlerini yöneten merkezi devlet organıdır. NKVD, yalnızca kamu düzenini ve iç güvenliği sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Gulag kamp sistemlerinin yönetiminden, kitlesel tutuklamalar ve infazlardan sorumlu olmuştur. 1937-1938 yıllarını kapsayan "Büyük Tasfiye" sürecinde önemli

güvenliğin hem de kamp sistenlerinin ana yürütücüsü konumuna gelmiştir. Bu yapı, güvenliği ideolojik sadakat temelinde tanımlayarak, ceza ve zorunlu çalışma kurumlarını doğrudan devletin sürekliliği ve merkezî otoritesinin korunmasıyla ilişkilendirmiştir.

Sovyet güvenlik anlayışı, kamp sisteminin kuruluşundan itibaren işleyişin merkezinde yer almıştır. Kamplar yalnızca cezalandırma mekânı değil, aynı zamanda ideolojik yeniden yapılandırmanın uygulandığı yerler olarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda, güvenlik unsurları yalnızca fiziki koruma sağlamakla kalmamış; bireylerin düşünsel ve davranışsal dönüşümünü izleyen, denetleyen ve yönlendiren bir araç işlevi de görmüştür. Kamplarda uygulanan sistematik disiplin ve gözetim politikaları, mahkûmlar üzerinde tam kontrol sağlamayı hedeflemiştir. Sovyet güvenlik anlayışında birey, potansiyel bir tehdit olarak görülmüş; bu nedenle kamplar, tehdidin kontrol altında tutulduğu, sınırlandırıldığı ve yeniden biçimlendirildiği mekânlara dönüşmüştür. Bu yaklaşım, güvenliğin sadece dış tehditlere değil, içsel muhalefete karşı da seferber edilmesini gerektirmiştir.⁸

Sovyet kamp sisteminde güvenlik yapılanması, yalnızca fiziksel denetimle sınırlı kalmamış, merkeziyetçi bir örgütlenme anlayışıyla tüm idari işleyişe nüfuz etmiştir. NKVD'nin merkezi komuta yapısı altında biçimlenen bu düzen, kampların kendi içinde özerk değil, doğrudan Moskova'ya bağlı birimlerce denetlenmesini garanti altına almıştır. Bu yapı, rejim içi tutarlılığı ve ideolojik homojenliği sağlamak amacıyla yerel karar alma süreçlerini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Kamp içindeki güvenlik personelinin, yalnızca düzeni sağlamakla değil, mahkûmların ruhsal ve ideolojik eğilimlerini analiz etmekle de yükümlü kılınması, güvenliğin düşünsel bir tahakküm aracı haline geldiğini göstermektedir. Mahkûmların davranış kalıplarının düzenli olarak raporlanması, olası muhalefetin erken teşhisini mümkün kılmış; böylece kamplar yalnızca cezai değil, aynı zamanda önleyici ve yönlendirici kurumlara dönüşmüştür. Bu strateji, Sovyet otoritesinin güvenliği ideolojik sadakatle özdeşleştiren yapısal zihniyetini yansıtmaktadır. Güvenlik personelinin ideolojik eğitimden geçirilmesi, kamp rejimini uygulayanların da denetim altında tutulduğu bir mekanizma olarak işlemekteydi. Böylece rejimin sürekliliği, yalnızca yukarı-

bir rol oynamış; özellikle Lavrenti Beriia döneminde etkinliği daha da artmıştır. NKVD, 1946 yılında İçişleri Bakanlığı (MVD- Ministerstvo Vnutrennikh Del) olarak yeniden yapılandırılmıştır.

⁸ Paul Gregory, *Lenin's Brain and Other Tales from the Secret Soviet Archives*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2008, s. 90-95.

dan aşağıya bir baskı ile değil, içeriden içselleştirilmiş bir ideolojik bağlılıkla da sağlanmıştır. Bu durum, Sovyet güvenlik anlayışının yalnızca bireyleri gözetlemeyi değil, onları ideolojik olarak dönüştürmeyi hedefleyen kapsamlı bir denetim mekanizmasına dayandığını ortaya koymaktadır.⁹

Sovyet kamp sisteminin güvenlik yapısında temel amaçlardan biri, sistematik bir korku ortamı yaratarak mahkûmların itaatini sağlamaktır. Güvenlik politikaları, yalnızca kaçışları önlemekle sınırlı kalmamış; mahkûmların birbirleriyle ilişkilerini kontrol etmek, haberleşmeyi denetlemek ve olası örgütlenmeleri daha oluşmadan bastırmak üzerine şekillenmiştir. Bu doğrultuda, her kamp içerisinde resmi muhbir ağırları oluşturulmuş, mahkûmlar arasında güven duygusu zayıflatılarak bireysel yalnızlık artırılmıştır. Ayrıca, disiplin cezalarının rastlantısal değil, stratejik olarak seçilmiş örnekler üzerinden uygulanması, genel nüfusun davranışlarını yönlendirme amacına hizmet etmiştir. Böylece güvenlik politikası, yalnızca cezalandırma değil, aynı zamanda psikolojik yönlendirme aracı hâline gelmiştir.¹⁰

Fiziksel güvenlik yapıları da Sovyetler Birliği'nin güvenlik anlayışı çerçevesinde sistemli bir biçimde inşa edilmiştir. Kamplar, genellikle ulaşılması güç ve coğrafi olarak izole bölgelerde konumlandırılmış; çitler, nöbet kuleleri, dikenli teller ve hendeklerle çok katmanlı şekilde çevrelenmiştir. Devriye birliklerinin 24 saat esasına göre görev yaptığı bu alanlarda, dış çevreye yerleştirilen dikenli tellerin ötesinde tanımlanan "ölüm bölgeleri", olası kaçış girişimlerini henüz gerçekleşmeden bastırmaya yönelik yüksek caydırıcılığa sahip bir güvenlik katmanı işlevi görmüştür. Bu fiziksel unsurlar, yalnızca kaçışı önleme amacı taşımamakta, aynı zamanda tutuklular üzerinde sürekli bir baskı ve denetim mekanizması oluşturmaktadır. Güvenlik personelinin ağır silahlarla donatılması ve herhangi bir kaçış girişiminde doğrudan ateş etme yetkisine sahip olması, sistemin korkuya dayalı yapısını açık biçimde ortaya koymaktadır. Tüm bu düzenlemeler, cezalandırmayı görünür kılarak sürekli gözetim altında tutma ve itaat kültürünü pekiştirme işlevi görmüştür.¹¹

⁹ Steven A. Barnes, *Death and Redemption: The Gulag and the Shaping of Soviet Society*, Princeton, Princeton University Press, 2011, s. 111-117.

¹⁰ Aleksandr Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, C. I, Çev. Çağan Er, İstanbul, Felix Kitap, 2023, s. 187-195.

¹¹ Oleg V. Khlevniuk, *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror*, New Haven, Yale University Press, 2004, s. 152-156.

Sovyet kamp sistemindeki güvenlik politikaları yalnızca dışsal önlemlerle sınırlı kalmamış, içsel kontrol mekanizmalarıyla da desteklenmiştir. Mahkûmlar arasından seçilen “öncüler” ve “blok sorumluları” aracılığıyla yönetim otoritesi kamp içerisinden güçlendirilmiştir. Bu kişiler, diğer mahkûmların davranışlarını raporlamak, düzeni sağlamak ve gerektiğinde yaptırım uygulamakla görevlendirilmiştir. Söz konusu uygulama, iç denetimi artırmakla kalmamış; mahkûmlar arasında hiyerarşik ayrımlar oluşturarak kolektif dayanışmayı zayıflatmıştır. Ayrıca “urki” olarak bilinen profesyonel suçlular da yönetim tarafından ayrıcalıklı konumlara getirilmiş; şiddet ve baskı aracı olarak kullanılarak kamp içi kontrol mekanizmasına entegre edilmiştir. Bunlara ek olarak, rejimle iş birliği yaptığı düşünülen bazı mahkûmlar, siyasi tutuklular tarafından aşağılayıcı biçimde “*pridurki*”¹² olarak anılmış ve bu kişiler de sistemin içsel denetim işlevinde rol oynamıştır. Böylece kamp yönetimi, yalnızca dışsal kontrol unsurlarına değil, mahkûmların birbirleri üzerindeki denetim ve baskı mekanizmalarına da dayandırılmıştır. Bu çok katmanlı gözetim yapısı, Sovyet güvenlik sisteminin toplumsal kontrol tekniklerini kamp ölçeğinde çeşitlendirdiğini ve derinleştirdiğini ortaya koymaktadır.¹³

Bununla birlikte, Sovyet kamp sisteminde güvenlik yalnızca fiziksel ve yapısal önlemlerle sınırlı kalmamış, ideolojik düzlemde de derinleştirilmiştir. Mahkûmların “yeniden eğitilmesi” ve sisteme sadık bireyler hâline getirilmesi, kamp politikalarının asli hedeflerinden biri olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, propaganda seansları, zorunlu ideolojik eğitimler ve sistematik sorgulamalar gerçekleştirilmiştir. Güvenlik birimleri bu faaliyetleri gözetleyerek katılım düzeylerini raporlamış ve ideolojik sapmalara karşı müdahalede bulunmuştur. Mahkûmların ideolojik uyuma zorlanması, Sovyet güvenlik anlayışının bireyleri yalnızca fiziksel olarak değil, zihinsel olarak da kontrol altına alma amacını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, güvenliğin yalnızca dış

¹² *Pridurki* terimi, Sovyet kamp sisteminde yönetimle iş birliği yapan ve bu sayede belirli ayrıcalıklara sahip olan mahkûmları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Kampın sınırlı imkânları ve zorlu yaşam koşulları altında bazı mahkûmlar, küçük imtiyazlar karşılığında yönetimin güvenini kazanarak görece daha iyi koşullarda yaşama fırsatına erişmiştir. Bu çerçevede, rejime sadakat gösteren ve yönetimle yakın ilişkiler kuran mahkûmların, örneğin kadın tutukluların kamp görevlileriyle kurduğu temaslar üzerinden daha avantajlı bir konuma ulaşmaları, bu iş birliğinin pratik sonuçlarına örnek teşkil etmektedir. Bkz.: Elanur Köse Kızır, “Sovyet Zorunlu Çalışma Kampları Üzerine Bir Araştırma: Gulag”, *Gazi Türkiyat* (33), 2023, s. 310.

¹³ Applebaum, a.g.e., s. 271-280.

tehditlere karşı değil, aynı zamanda içerideki “fikir suçlarına” karşı da uygulandığını göstermektedir.¹⁴

Sonuç olarak, Sovyet kamp sisteminin güvenlik anlayışı çok yönlü, kurumsallaşmış ve ideolojik temellere dayanan bir yapı sergilemektedir. Bu sistem yalnızca kampların fiziksel sınırlarını değil, bireylerin zihinsel dünyalarını da denetim altına almayı amaçlamıştır. Güvenlik, bu bağlamda yalnızca bir korunma yöntemi değil, totaliter bir rejimin tüm kurumsal aygıtlarıyla inşa ettiği bir toplumsal kontrol biçimi olarak işlev kazanmıştır. Kazakistan’daki kamp sistemleri özelinde bu yapının ayrıntılı şekilde incelenmesi, Sovyet güvenlik stratejisinin yalnızca toplumsal ölçekte değil, aynı zamanda gündelik yaşamın küçük ölçekli yapılarında da nasıl hayata geçirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda kamp güvenliği, sıradan bir idari uygulamanın ötesine geçerek, ideolojik bir rejimin hem varlığını sürdürme hem de toplumu dönüştürme aracına dönüşmüştür.

2. KAZAKİSTAN’DAKİ ÇALIŞMA KAMPLARININ YAPILANMASI

Sovyetler Birliği’nde 1930’lardan itibaren giderek kurumsallaşan kamp sistemi, yalnızca cezalandırma mekanizması olarak değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın zorunlu bir parçası olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda, geniş bozkır coğrafyası, yer altı kaynakları ve ulaşım potansiyeli nedeniyle Kazakistan, kamp organizasyonları açısından öncelikli bölgelerden biri hâline getirilmiştir. Kazakistan’daki kamp ağının yaygınlaştırılmasında hem coğrafi etkenler hem de bölgenin Sovyet ideolojik ve güvenlik politikaları içerisindeki konumu belirleyici olmuştur. Kamplar, yalnızca suçluların değil, siyasi mahkûmların, etnik grupların, askerî esirlerin ve çeşitli kategorilerdeki “istenmeyen unsurların” da toplandığı alanlar olarak işlev görmüştür. Bu çeşitlilik, kamp organizasyonlarının hem yapısal hem de fonksiyonel açıdan farklılaşmasına neden olmuştur. Aşağıda, bu kamp sisteminin genel yapısı ve Kazakistan’daki uygulamaları örneklerle ele alınacaktır.

Sovyetler Birliği’nin merkezî planlamaya dayalı ceza ve çalışma sistemi, Kazakistan’ı kamp ağı bakımından stratejik bir bölgeye dönüştürmüştür. 1930’lardan itibaren sistemli şekilde yaygınlaştırılan kamp organizasyonları, NKVD’nin doğrudan denetiminde kurulmuş ve işletilmiştir. Bu kamplar

¹⁴ Yoram Gorlizki & Oleg Khlevniuk, *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945-1953*, Oxford, Oxford University Press, 2004, s. 88-93.

yalnızca coğrafi olarak değil, işlevsel olarak da çeşitlilik göstermiştir. Karlag kampında mahkûmlar kömür ve demir dışı metal üretimi ile tarımsal faaliyetlerde çalıştırılmış, Aljir kampı, ise vatan hainlerinin eşleri ve çocuklarına ayrılmıştır. Çimkent kampında mahkûmlar kimya ve çimento fabrikalarında, Kazalinsk kampında ise tuğla üretiminde görevlendirilmiştir. Balkaş Kampı'nda bakır üretimi ve inşaat işleri yapılırken, Pesçanıy Özel kampı, manganez ve bakır üretimiyle öne çıkmıştır. Almatı Kampı inşaat faaliyetlerine, Jambyl kampı alçı ve çimento işlerine, Ust-Kamenogorsk kampı kurşun madeni üretimine, Aktöbe kampı ise kimya fabrikası inşasına odaklanmıştır. Ekibastuz kampında da benzer şekilde kimya ve çimento alanında üretim yapılmıştır.¹⁵

Kazakistan'daki kamp yapılarının idari sistemleri, merkezî otorite tarafından belirlenmiş ve her kamp, bir komutanın yönetiminde güvenlik, idare, üretim ve lojistik birimleriyle örgütlenmiştir. Bu organizasyon hem hiyerarşik kontrolün sağlanmasına hem de ideolojik yönelimin sahaya aktarılmasına hizmet etmiştir. Steplag Özel kampı, maden fabrikalarında çalıştırılan mahkûmları barındırmış ve merkezi Jezkazgan'da yer almıştır. Bunun yanında Türkistan, Irgız, Kamyşinsky Özel Kampı, Kızıl-Ordu, Luglager Özel Kampı, Kostanay, Petropavlosk, Kökşetau, Semey ve Ural kampları da Kazakistan genelinde konumlanmış ve farklı ekonomik faaliyet alanlarına entegre edilmiştir. Her biri Sovyetler Birliği'nin üretim hedeflerine katkı sağlamak amacıyla özel olarak yapılandırılmış bu kamplar, aynı zamanda kitlesel gözetim ve baskı mekanizmasının da birer aracı olarak işlev görmüştür.¹⁶

Kazakistan'daki kamp organizasyonları, özellikle Karlag örneğinde görüldüğü üzere, büyük ölçekli ve çok katmanlı yapılardan oluşmuştur. Karlag, yalnızca bir toplama kampı değil, aynı zamanda yüzlerce yerleşim birimine yayılan alt kamplar, üretim tesisleri ve idari birimlerden oluşan geniş çaplı bir sistem olarak yapılandırılmıştır. Her alt kamp, sorumlu bir yönetici tarafından idare edilmiş; bu yöneticiler doğrudan üst yönetimle koordineli biçimde çalışmıştır. Bu idari yapılanma, merkeziyetçi Sovyet yönetim anlayışının yerel düzlemdeki bir yansıması olarak, yerel inisiyatifleri asgari düzeye indirmiştir. Kampların işleyişi, yalnızca üretim faaliyetleriyle sınırlı kalmamış; güvenlik uygulamaları, disiplin süreçleri ve ideolojik yönlendirmelerle birlikte çok bo-

¹⁵ Ainur Arkhymatayeva, *Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Politikası (1927-1938)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2021, s. 91-92.

¹⁶ Arkhymatayeva, a.g.t., s. 92-93.

yutlu bir kontrol mekanizmasına dönüşmüştür. NKVD, kamp yönetiminden düzenli ve ayrıntılı raporlamalar talep etmiş; bu raporlar doğrultusunda denetim süreçlerini üretkenlik, disiplin ve ideolojik bağlılık gibi alanlara yaymıştır. Karlag'a benzer biçimde yapılandırılan diğer kamplar da aynı idari ilkelere dayalı olarak işlev görmüştür. Böylece kamp sistemi, Sovyet devlet aygıtının siyasi, ekonomik ve ideolojik hedeflerinin sahadaki uygulama aracı hâline gelmiştir.¹⁷ Bu yönüyle kamplar, mahkûmların tutulduğu alanlar olmanın ötesinde, totaliter sistemin disiplinci ve üretim odaklı mekanizmalarının kurum-sallaştığı özgül mekânlar olarak değerlendirilmiştir.

Kamp organizasyonunda güvenlik, idari yapının ayrılmaz bir parçası olarak tasarlanmıştır. Her kampın kendi iç güvenlik bölümü bulunmakta ve bu birim doğrudan NKVD'nin ilgili dairesine bağlı olarak çalışmaktaydı. İç güvenlik birimi; kaçış önleme, mahkûmların izlenmesi, iç istihbaratın toplanması ve isyan olasılıklarının değerlendirilmesinden sorumluydu. Güvenlik personeli, genellikle ideolojik eğitime tabi tutulmuş bireylerden seçilmekteydi ve yüksek sadakat göstergeleri temel alınmaktaydı. Bu personelin kamp yönetimiyle ilişkileri çoğu zaman hiyerarşik değil, paralel düzeyde yürütülmüştür. Böylece kamp organizasyonları içinde çift yönlü bir denetim mekanizması oluşturulmuş, kamp yöneticileri de merkezi otoritenin gözetimi altında tutulmuştur.

Kampların organizasyon yapısı yalnızca güvenlik odaklı değil, aynı zamanda ekonomik üretime dayalı bir iş bölümünü de içermekteydi. Her kamp, belirli bir üretim alanına yönlendirilmiş; tarım, hayvancılık, inşaat, sanayi ve maden çıkarımı gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda kamp organizasyonu, üretim hatları doğrultusunda şekillendirilmiş; üretim birimleri, kamp hiyerarşisinin alt kademelerinde yer alan yöneticilerce denetlenmiştir. Mahkûmların çalışma verimliliği düzenli olarak raporlanmakta, bu raporlar güvenlik verileriyle birlikte merkeze iletilmekteydi. Bu sistem, cezalandırma ve ekonomik fayda hedeflerini birleştiren Sovyet kamp modelinin temel yapısını oluşturmaktaydı. Aynı zamanda güvenliğin yalnızca kolluk faaliyetleriyle değil, üretim süreçlerinin sıkı takibiyle de sağlandığı bir işleyiş sergilenmekteydi.

¹⁷ E. P. Gavrilova, *Khudozhniki: GULAG (KarLAG)*, Karaganda, Karagandinskaya Oblastnaya Organizatsiya Soyuzu Khudozhnikov Respubliki Kazakhstan, 1999, s. 5-6.

Kamp denetimi, merkezi ve yerel düzeyde ikili bir yapıya sahipti. Merkezî NKVD denetçileri, kamp alanlarını belirli aralıklarla ziyaret ederek idari, güvenlik ve ideolojik uygulamaları yerinde kontrol etmekteydi. Bu denetimler sırasında düzenlenen raporlar doğrudan Moskova'ya sunuluyor, kamp yöneticilerinin görevden alınmasına veya ödüllendirilmesine temel oluştuyordu. Bunun yanı sıra, kamp içerisindeki iç denetim mekanizmaları sürekli faaliyet halindeydi. Kampın farklı birimleri arasında bilgi akışı sağlanmakta, muhbirlik sistemi aracılığıyla mahkûmların davranışları kayıt altına alınmaktaydı. Böylece hem yatay hem dikey denetim kanallarıyla kamp organizasyonu sıkı bir kontrol altında tutulmaktaydı.

Denetim süreci, aynı zamanda ideolojik işleyişin de bir parçasıydı. Kamp organizasyonunda propaganda faaliyetleri, ideolojik eğitimi yürütmek üzere özel görevliler aracılığıyla organize edilmekteydi. Bu görevli personel, düzenli ideolojik toplantılar yaparak mahkûmların sisteme olan bağlılığını artırmayı hedeflemiş, katılım oranları ve içerikler denetim raporlarına dahil edilmiştir. Bu durum kamp organizasyonunun sadece maddi değil, manevi düzeyde de kontrol mekanizmalarıyla desteklendiğini ortaya koymaktadır. Böylelikle kamp yönetimi yalnızca fiziki emek değil, aynı zamanda düşünsel dönüşüm üretmeye çalışan bir yapıya bürünmüştür. Denetim faaliyetleri bu nedenle çok katmanlı bir yapıya sahip olmuştur.

Kazakistan'daki kamp organizasyonlarında dikkat çeken bir diğer unsur, kamp yönetimi ile yerel parti teşkilatları ve Sovyet idaresi arasındaki ilişkilere dir. Kamp yönetimleri, çoğu zaman bölgesel parti liderleriyle temas halinde olmuş, özellikle lojistik destek ve siyasi eşgüdüm konularında iş birliği yürütmüştür. Ancak bu ilişkiler bazen gerginlik yaratmış, kamp içi uygulamalar konusunda merkezî otorite ile yerel idare arasında çelişkiler doğmuştur. Bu durum, kamp organizasyonunun tamamen izole bir yapı olmadığını, zaman zaman yerel siyasi dengelerle etkileşim içinde şekillendiğini göstermektedir. NKVD'nin merkezî kontrol mekanizması bu tür etkileşimleri dengelemeye çalışsa da yerel uygulamalar kamp deneyimlerini çeşitlendirmiştir.

Kamp organizasyonunun önemli bir ayağını da belge üretimi ve bürokratik süreçler oluşturmuştur. Her kamp, günlük faaliyetler, mahkûm hareketleri, güvenlik olayları ve üretim performansı hakkında ayrıntılı raporlar düzenlemekle yükümlüydü. Bu belgeler arşivlenmekte, gerektiğinde üst düzey yetkililer tarafından incelenmekteydi. Belgelerin standart formatlarda tutulması, Sovyet bürokrasisinin kamp organizasyonları üzerindeki mutlak denetimini pekiştirmiştir. Belgeler üzerinden kurulan bu kontrol sistemi, herhangi bir

aksamanın merkezi düzeyde hızlı şekilde tespit edilmesine olanak sağlamıştır. Böylece kamp organizasyonu, belge üretimi yoluyla da denetlenen ve yönlendirilen bir yapıya dönüşmüştür.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kazakistan'daki Sovyet çalışma kamplarının organizasyon ve denetim yapısı, totaliter bir rejimin ideolojik, güvenlik ve ekonomik hedeflerini eş zamanlı olarak gerçekleştirmeyi amaçlayan çok katmanlı bir sistem olarak şekillenmiştir. Kamp içi ve dışı yönetim yapıları, birbirini tamamlayan denetim mekanizmaları, merkezi hiyerarşi ile yerel işleyiş arasındaki ilişkiler bu organizasyonun başlıca dinamiklerini oluşturmuştur. Bu sistem, yalnızca bireylerin hareketlerini değil, düşünce ve üretim pratiklerini de kontrol altına alma hedefi gütmüştür. Böylece Kazakistan'daki kamp organizasyonları, Sovyet devlet aklının güvenlik ve disiplin temelinde şekillenmiş mikro düzeydeki birer yansıması hâline gelmiştir.

3. KAZAKİSTAN'DA ÇALIŞMA KAMPLARININ GÜVENLİK YAPISI VE KAMP YÖNETİMİ

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'daki çalışma kamplarının idari yapısını, güvenlik örgütlenmesini ve gündelik işleyişini incelemektedir. 1930'lu yıllarda "halk düşmanı" ilan edilen eski bürokratlar, kulaklar, aydınlar ve kolektivizasyona karşı çıkanlar bu kamplara sürülmüştür. Kazakistan'da kurulan kamplar, kısa sürede çok sayıda mahkûmun tutulduğu, üretimle cezanın iç içe geçtiği geniş ölçekli sistemler haline gelmiştir. Bu kamplar yalnızca cezalandırma amacıyla değil, aynı zamanda ideolojik yeniden şekillendirme ve ekonomik sömürü aracı olarak yapılandırılmıştır. Mahkûmlar ağır çalışma koşullarına tabi tutulmuş, her hareketleri sıkı denetim altında tutulmuştur. Kamplar, yerel sivil otoritelerden bağımsız olarak doğrudan Moskova'daki merkezi güvenlik organlarına bağlanmıştır. Bu yapı, kampları çevresindeki idarî ve toplumsal yapılardan izole, merkezi yönetime entegre edilmiş denetimli alanlar haline getirmiştir. Disiplin, gözetim ve askerî nitelikli güvenlik sistemleri bu düzenin temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede, bölümde kamp yönetiminin işleyişi, mahkûmların günlük yaşamı, güvenlik önlemleri ve iç denetim mekanizmaları detaylı olarak ele alınacaktır.

Kazakistan'daki çalışma kamplarının idari ve örgütsel yapısı, Sovyet güvenlik aygıtının merkezileşmiş denetim anlayışını yansıtan karmaşık bir bürokratik düzen temelinde yapılandırılmıştır. Bu kamplar, özellikle Karlag örneğinde görüldüğü üzere, bulundukları bölgenin yerel sivil yönetiminden

bütünüyle bağımsız biçimde faaliyet göstermiştir. Kamp yönetimi, doğrudan Moskova merkezli NKVD'ye bağlı Gulag tarafından yürütülmekteydi; yerel parti organları ile Sovyet idarelerinin kamp işleyişine müdahale yetkisi bulunmamaktaydı. Kamplar içerisinde idari-zirai işler, planlama ve denetim, personel, maliye, sağlık, siyasi işler, kültür-eğitim, ulaştırma ve lojistik gibi farklı alanlara ayrılmış çok sayıda departman yer almakta; bu örgütsel yapı sayesinde kamp içi işleyiş, merkezi direktiflere uygun biçimde sürdürülebilmekteydi. Haberleşme, ulaşım ve ikmal sistemleri dâhil olmak üzere birçok temel hizmetin kamp bünyesinde bağımsız olarak örgütlenmiş olması, bu alanların çevredeki yerleşim birimlerinden idari ve ekonomik olarak ayrılmış bir statü kazanmasına neden olmuştur. Üst düzey yöneticiler doğrudan NKVD kadrolarından atanmış, kamp içindeki emir-komuta ilişkisi askerî bir hiyerarşi temelinde işletilmiştir. Güvenlikten sorumlu birlikler, NKVD'ye bağlı İçişleri Birlikleri (Vnutrenniye voyska) içerisinde yer almakta ve genellikle askerlik hizmetini tamamlamış personelden oluşan sözleşmeli muhafızlar tarafından görev yapılmaktaydı. Kamp denetimi yalnızca merkezden gönderilen emirlerle sağlanmakta, yönetsel raporlamalar doğrudan Moskova'ya iletilmekteydi. 1946'da NKVD'nin görev ve yetkilerinin MVD'ye devredilmesinin ardından da bu yapılanma temel olarak korunmuş; kamp sistemindeki hiyerarşik ve idari işleyiş büyük ölçüde devam etmiştir.¹⁸

Sovyet çalışma kamplarında günlük yaşam, mahkûmların fiziksel kapasitelerinin sınırlarını zorlayacak şekilde düzenlenmiş ve işgücünün en yüksek düzeyde kullanımı esas alınmıştır. Gün, sabah erken saatlerde yapılan içtima ve sayım ile başlamakta, ardından oldukça yetersiz ve besin değeri düşük bir kahvaltı verilmektedir. Mahkûmlar çoğunlukla haftanın yedi günü ara vermeden, günde 12 ila 14 saat süren ağır işlerde çalıştırılmaktadır. Bu çalışma düzeninde dinlenmeye yer verilmemekte, günün büyük bölümü üretim alanlarında geçirilmektedir. Mahkûmların çalışması zorunlu tutulmuş, sağlık durumu uygun olanların iş yapmayı reddetmesi disiplin ihlali olarak değerlendirilmiş ve bu durumda cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Savaş yıllarında bazı kamplarda günlük çalışma süresi 16 saate kadar çıkmıştır. Kamplarda izin ve tatil uygulamaları neredeyse hiç bulunmamaktadır. Resmî tatillerde bile çoğu

¹⁸ B. Yakovlev, *Kontsentratsionnye Lagerya SSSR*, Münih: Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR, 1955, s. 50-56.

zaman olağan çalışma düzeni devam etmiş, sadece istisnai durumlarda yarım gün istirahat verilmiştir.¹⁹

Mahkûmların beslenme düzeni, doğrudan üretkenliklerine bağlı olarak belirlenmiştir. Belirlenen iş normlarını karşılamayan tutuklular daha az gıda ile cezalandırılmıştır. Günlük yiyecek genellikle sulu ve besin değeri düşük tahıl çorbaları ile sınırlı kalmıştır. Mahkûmlar sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez ince taneli çorba tüketmekte, buna ek olarak 600 ila 800 gram arasında karne ekmeği verilmektedir. Verilen gıdalar, ağır fiziksel çalışma yürüten bir bireyin temel enerji ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Bu yetersiz beslenme koşulları, mahkûmlar arasında yaygın şekilde açlık, yetersiz beslenmeye bağlı hastalıklar ve güçsüzlük yaratmıştır. Karlag kampına ilişkin belgelerde, tutukluların günlük yaşamının yalnızca çorbasını içip tahta ranzasında uyumaktan ve sonra yeniden ağır işe gönderilmekten ibaret olduğu aktarılmaktadır. Bu düzen, insanları mekanikleşmiş, iradesi kırılmış ve tükenmiş bir iş gücüne dönüştürmeyi amaçlayan sistemli bir uygulama olarak tanımlanmıştır.²⁰

Mahkûmların fiziksel olarak tüketildiği bu zorlayıcı yaşam koşulları, yalnızca bedensel değil, zihinsel ve ideolojik açıdan da sistemli bir dönüşümün parçası olarak kurgulanmıştır. Kamp yönetimleri, kültür-eğitim bölümlerinin faaliyetlerini yalnızca mahkûmları oyalamak amacıyla değil, onların siyasi bakımdan dönüştürülmesini hedefleyen sistematik bir araç olarak değerlendirmiştir. Kamplarda oluşturulan yayın organları, düzenlenen kulüp etkinlikleri, okuma-yazma kursları ve propaganda içerikli toplantılar bu doğrultuda organize edilmiştir. Sovyet rejimini öven ve üretim başarılarını yücelten içeriklerle tutukluların ideolojik olarak yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, üretkenlik ve disiplini teşvik etmek amacıyla işyeri temelli rekabetçi uygulamalar hayata geçirilmiş; bu çerçevede, başarılı mahkûmlar ödüllendirilmiş, başarısız veya kurallara uymayanlar ise çeşitli yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Bu faaliyetlerin yalnızca bireysel dönüşümü değil, aynı zamanda kampın genel üretim kapasitesini artırmayı da amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu tür uygulamaların Karlag gibi büyük kamplarda yaygın şekilde yürütüldüğü ve kamp yönetimle-

¹⁹ B. S. Sailan & A. T. Qurbanbay, "Ekinşi Dümeyüzilik Soğıstan Keiingi Qazaqstan Jerindegi Ğaskeri Tütqındar Jağdayı," *Abai Atındağy Qazaq Últıyq Pedagogıkalıyq Únıversıtetınıñ Habarshısy*, "Tarıh Jáne Sayası-Áleymettik Ğylymdar" 1(68), 2021, s. 64-65.

²⁰ G. M. Ivanova, "Prinuditelny Trud", *GULAG: Ego Stroitelı, Obitateli i Geroi*, Ed. I. V. Dobrovolskiy, Moskva, Mezhdunarodnoe Obshchestvo Prav Cheloveka, 1999, s. 29.

rinin ideolojik eğitimi kamusal düzenin bir parçası olarak gördüğü dikkat çekmektedir.

Kampın fiziksel güvenlik önlemleri, Gulag sisteminde mahkûmların hareket serbestisini kısıtlamak ve muhtemel kaçış ya da isyan girişimlerini engellemek amacıyla inşa edilen sıkı ve çok katmanlı bir gözetim mekanizması biçiminde yapılandırılmıştır. Kamp sahasının dışına çıkışlar yalnızca silahlı muhafızların eşlik ettiği konvoylarla gerçekleşmiş, kamp içerisinde de tutukluların belirlenmiş bölgelerin dışına çıkmaları kesin olarak yasaklanmıştır. Karlag'ın merkezî yerleşkesi Dolinka'nın etrafı tel örgülerle çevrili olup, kamp sahasına yalnızca özel izinli personelin girişine izin verilmiştir. Kamp iç düzeni de ayrıca iç bölgelere ayrılarak mahkûmların yaşam alanları, idari merkez ve lojistik birimler ayrı ayrı güvenlik bölgelerine bölünmüş ve bu alt bölgeler de çitlerle çevrilerek sıkı biçimde kontrol altına alınmıştır. Kamp alanlarının köşelerine gözetleme kuleleri kurulmuş ve bu kulelerde görevli silahlı nöbetçiler günün her saatinde sürekli gözetim sağlamıştır. Karlag çevresinde sürekli devriye gezen ve çoğunlukla askerî deneyime sahip güvenlik personeli görevlendirilmiştir. Mahkûmların çalışma sahalarına götürülüp getirilmeleri sırasında herhangi bir düzensizlik ya da itaatsizlik belirtisi sert şekilde bastırılmıştır. Kaçış girişimleri ve izin dışı hareketlere yönelik yaptırımlar katı kurallarla belirlenmiş ve bu kurallar kararlılıkla uygulanmıştır. Kamp yönetmeliğine göre, izin verilen çalışma bölgesi dışına çıkan ya da tel örgülere yaklaşan mahkûmlara önceden uyarı yapılmaksızın ateş açma yetkisi nöbetçilere resmî olarak tanınmıştır. Bu uygulamanın gerçek hayatta katı biçimde yürütüldüğü, Karlag örneğinde olduğu gibi resmî emirlerle desteklenmiştir. Karlag'ın bulunduğu açık bozkır coğrafyası ve en yakın yerleşim bölgelerine uzaklığı, firar girişimlerini son derece riskli hâle getirmiştir. Kaçmayı başaran az sayıdaki tutuklunun önemli bir kısmı ya takip eden devriyelerce vurulmuş ya da bozkırın zorlu koşullarında barınak ve yiyecek bulamadıkları için yaşamlarını yitirmişlerdir.²¹

Kazakistan'daki çalışma kamplarında fiziksel güvenlik önlemleriyle uyumlu biçimde iç güvenlik ve disiplin mekanizmaları da son derece ayrıntılı ve sert bir biçimde organize edilmiştir. Söz konusu kamplarda, sadece fiziki gözetim sistemleriyle yetinilmeyip, mahkûmların sürekli denetim altında tutulmasını sağlayan iç istihbarat yapıları kurulmuştur. Her kamp biriminin

²¹ Gregory, *a.g.e.*, s. 95.

bünyesinde faaliyet gösteren ve NKVD denetimindeki Özel Şube²², mahkûmlar arasındaki haberleşmeyi, davranışları ve ilişkileri yakından takip etmekle yükümlüydü. Bu yapının temel görevi, firar, sabotaj ya da karşı-devrimci faaliyetlerin henüz planlama aşamasında tespit edilmesini sağlamaktı. Bu doğrultuda, kamplarda geniş çaplı bir muhbir ağı oluşturulmuş; koğuş içi konuşmalardan yazılı mektuplara kadar her türlü iletişim vasıtası gözetim altına alınmıştır. Bu uygulama, yalnızca fiziksel sınırlamalarla değil, aynı zamanda yoğun bir psikolojik baskıyla mahkûmlar arasında yaygın güvensizlik ve paranoya ortamının oluşmasına yol açmıştır. Özel Şube'nin resmî görevi, "anti-Sovyet eğilimlerin, casusluk faaliyetlerinin ve isyan hazırlıklarının açığa çıkarılması" şeklinde tanımlanmıştır. Bu nedenle tutuklular, aralarındaki en sıradan temaslarda dahi dikkatli olmak zorunda bırakılmış, aksi hâlde ağır disiplin cezalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Böylece kamp yönetimi, fiziki güvenliğin ötesine geçerek bireyler arası ilişkileri zayıflatan çok katmanlı bir iç denetim sistemi kurmuştur.

Bu iç güvenlik yapılanmasını tamamlayan bir diğer unsur, kamp içi disiplinin sağlanmasına yönelik ayrıntılı yönetmelikler olmuştur. Her tutukluya yazılı olarak bildirilen bu kurallar, kamp yaşamının tüm yönlerini kapsamlı biçimde düzenlemiştir. Kazakistan'daki çalışma kamplarında uygulanan düzenlemeler doğrultusunda, mahkûmların sivil kıyafetlerini çıkararak kamp üniforması giymeleri zorunlu kılınmıştır. Tutukluların kesici veya delici aletler ile metal eşyalar gibi kişisel eşyalarını teslim etmeleri istenmiştir. Yabancı dilde hazırlanmış ya da Sovyetler Birliği dışında yayımlanmış kitap ve yayınlar yasak kapsamına alınmıştır. Bu tür materyallerin bulunması hâlinde, derhâl el konulmuş, imha edilmiş ve ilgili mahkûm disiplin cezasına çarptırılmıştır. Güvenlik görevlileri belirli aralıklarla koğuşlarda arama gerçekleştirmiş ve saat gibi tüm metal nesnelere el koymuştur. Bu aramaların, Sovyet bayramları öncesinde ya da üst düzey yöneticilerin kampı ziyaret edeceği zamanlarda

²² *Osoby Otdel*, (Особый Отдел- Osobiy Otdel), Türkçeye "Özel Daire" veya "Özel Şube" olarak çevirmekle birlikte, terim özellikle Sovyetler Birliği'nde NKVD ve onun ardılı güvenlik kurumları bünyesinde faaliyet gösteren askeri karşı-istihbarat birimini ifade eder. Bu birimler, ordu ve donanma içinde, ayrıca Gulag sistemine bağlı çalışma kamplarında potansiyel karşı-devrimci faaliyetleri izlemek, ideolojik gözetim sağlamak ve casuslukla mücadele etmek amacıyla oluşturulmuştur. Özel Şubeler, Stalin döneminde siyasi baskı mekanizmasının kilit yapılarından biri hâline gelmiş ve geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: A. M. Plekhanov, "Osoby Otdel VCHK", *Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya*, Ed. Sergey Leonidovich Kravets, C. 24, Moskova, Nauchnoye Izdatelstvo, 2014, s. 567.

yoğunlaştırıldığı gözlemlenmiştir. Disiplin yönetmeliği, tutukluların kamp içinde belirlenen tüm kurallara uymalarını ve görevli personelin emirlerini eksiksiz biçimde yerine getirmelerini zorunlu kılmıştır. Kurallara aykırı davranışlar kamp rejiminin otoritesine yönelik ciddi bir ihlal olarak değerlendirilmiş ve cezai yaptırımlarla sonuçlanmıştır.²³

Disiplin kurallarına aykırı davranışlar, kamp yönetimi tarafından ciddi şekilde cezalandırılmıştır. Mahkûmlar, en hafif ihlallerde dahi ağır koşullar altında ek sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, iş sırasında konuşmak veya izinsiz sigara içmek gibi basit eylemler, mahkûmun günlük yemek porsiyonunun azaltılmasıyla sonuçlanmıştır. Daha ağır ihlallerde ise tecrit cezası uygulanmış, bu kapsamda Karlag ve diğer kamplarda “karzer” adı verilen ceza hücreleri devreye sokulmuştur. Dolinka'daki Karlag Müzesi'nde sergilenen yer altı hücresi örneği, bu ceza biçiminin uygulamadaki sertliğini gözler önüne sermiştir. Hücrelerin içi bilinçli olarak suyla doldurulmuş, ortamın nemi ve soğukluğu artırılarak fiziksel direnci kırmaya yönelik koşullar oluşturulmuştur. Mahkûmlar bu hücrelerde genellikle iki ila on gün arasında tutulmuş, bu süre boyunca sadece 100 gram ekmek ve bir bardak suyla hayatta kalmaları beklenmiştir. Ayakta durmanın imkânsız olduğu dar alanda yalnızca oturabilen tutuklular, demir parmaklıklarla kapatılan hücrede mutlak bir tecrit altına alınmışlardır. Ceza sürecinde donma ve zatürre gibi sağlık sorunlarının ölümüne yol açtığına dair kayıtlar mevcuttur. Hücre cezası sırasında hayatını kaybeden mahkûmların varlığı, kamp görevlileri tarafından gizlenmeye çalışılmış, ancak bu tür vakaların üstü tamamen örtülememiştir. Disiplinin sağlanması adına kullanılan bu tür uygulamalara Gulag yöneticileri bilinçli şekilde göz yummuşlardır.²⁴

Bu tür disiplin uygulamaları, yalnızca bireysel cezalandırma amacı taşımamış, aynı zamanda tüm kamp nüfusu üzerinde baskı ve korku atmosferi yaratmayı hedeflemiştir. Fiziksel cezaların yanı sıra psikolojik yıldırma yöntemleri de sistemli şekilde kullanılmış, mahkûmlar arasındaki dayanışma duygusu bu yolla zayıflatılmaya çalışılmıştır. Kamp yönetimleri, en küçük bir muhalefet belirtisini bile kolektif düzeni tehdit eden bir unsur olarak görmüş, bu doğrultuda cezalandırma süreçlerini sertleştirmiştir. Mahkûmlar arasındaki ilişkiler gözetim altına alınmış, muhbirlik sistemleri teşvik edilerek güven or-

²³ Wilson Bell, “Was the Gulag an Archipelago? De-Convoyed Prisoners and Porous Borders in the Camps of Western Siberia”, *Russian Review* 72, No. 1, 2013, s. 121-123.

²⁴ Applebaum, *a.g.e.*, s. 358-360.

tamı bilinçli şekilde parçalanmıştır. Disiplinin sürdürülmesi, ideolojik eğitimin tamamlayıcısı olarak görülmüş ve cezalandırma pratikleri sosyalist düzene bağlılığın bir göstergesi sayılmıştır. Bu sistem, bireyin iradesini kırmaya, onu mutlak itaate zorlamaya yönelik araçlarla şekillendirilmiştir. Kamplarda uygulanan baskıcı rejim, yalnızca fiziksel sınırlarla değil, aynı zamanda zihinsel kontrol yöntemleriyle desteklenmiştir. Bu çerçevede Gulag sistemi, mahkûmları üretken kılmakla birlikte onları itaatkâr ve edilgen bireyler haline getirmeyi amaçlayan kapsamlı bir kontrol mekanizmasına dönüşmüştür. Yaşanan hak ihlalleri ve insanlık dışı uygulamalar, sistemin doğasında yer alan baskı mantığının doğrudan bir yansımasıdır. Bu gerçek, arşiv belgeleri ve tanıklıklarla gün yüzüne çıkmış, Gulag sisteminin yalnızca bir çalışma organizasyonu değil, aynı zamanda bir cezalandırma ve sindirme aygıtı olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'daki çalışma kampları, yalnızca birer cezalandırma ve ekonomik üretim merkezi değil, aynı zamanda merkezi otoritenin güvenlik temelli toplumsal kontrol stratejilerinin somutlaştığı çok katmanlı yapılar olarak öne çıkmıştır. GULAG sistemi, ideolojik tahakkümün fiziki gözetimle birleştiği bir baskı düzeni kurarak, rejimin hem içsel hem dışsal tehdit algılarına yanıt üretebileceği bir mekanizma geliştirmiştir. Bu yapı içerisinde Kazakistan, sahip olduğu coğrafi avantajlar ve stratejik konum nedeniyle özel bir rol üstlenmiştir. Sert iklim koşulları, düşük nüfus yoğunluğu ve geniş arazi yapısı, bu bölgeyi hem izolasyon politikaları hem de zorla çalıştırma rejimi için ideal bir zemin haline getirmiştir. Böylece Kazakistan, Sovyet kamp sisteminin hem lojistik hem ideolojik düzlemde merkezi bir uzantısına dönüşmüştür. Mahkûmların denetim altına alınması yalnızca fiziksel kontrolle sınırlı kalmamış, düşünsel dönüşüm hedefiyle yürütülen ideolojik faaliyetlerle desteklenmiştir. Bu yönüyle kamp yapıları, bireyleri yeniden şekillendirmeyi amaçlayan totaliter bir projenin mekânsal karşılıkları olarak işlev görmüştür.

Güvenlik yapıları, Kazakistan'daki kamplarda yalnızca fiziki önlemler üzerinden değil, kurumsal örgütlenme ve ideolojik yönelim temelinde çok katmanlı bir sistem olarak inşa edilmiştir. NKVD ve daha sonra MVD çatısı altında yürütülen bu yapılar, kamp yönetimiyle paralel ve zaman zaman iç içe geçmiş bir şekilde çalışarak güvenlik denetimini hem yukarıdan aşağıya hem içeriden dışarıya doğru tesis etmiştir. Askeri disiplinle donatılmış muhafız birlikleri, tel örgüler, gözetleme kuleleri ve "ölüm bölgeleri" gibi pasif güvenlik

önlemleri; iç muhbir ağı, özel şube denetimi ve disiplin sistemiyle desteklenmiştir. Bu sistemde güvenlik görevlileri yalnızca düzeni sağlamakla değil, ideolojik bağlılık ve siyasi davranışları da izlemekle yükümlü tutulmuştur. Mahkûmların birbirleri üzerindeki gözetimi teşvik eden yapı, rejimin yalnızca fiziki değil, psikolojik tahakküm kurma amacını da yansıtmaktadır. Böylece güvenlik, cezalandırıcı olduğu kadar yönlendirici bir işlev de üstlenmiştir. Mahkûmlar üzerindeki bu baskı rejimi, Sovyet devlet aklının mikro ölçekte nasıl yapılandığını gösteren temel göstergelerden biri hâline gelmiştir.

Kazakistan'daki kamp sisteminin dikkat çeken bir diğer yönü, merkeziyetçi planlama ile yerel uygulamaların iç içe geçerek çok ölçekli bir kontrol sistemi oluşturmasıdır. Her kamp, yalnızca üretim faaliyetleri değil, aynı zamanda disiplin, gözetim ve ideolojik eğitim açısından detaylı bir organizasyonla yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Karlag başta olmak üzere Steplag, Aljir ve diğer kamplar, yalnızca birer cezaevi değil, rejimin ideolojik mühendislik araçları olarak işlev görmüştür. Kamp yönetimleri, ayrıntılı raporlama, iç denetim ve propagandaya dayalı yönlendirme faaliyetleri ile yalnızca ekonomik çıktılar değil, siyasi sadakat de üretmeye çalışmıştır. Mahkûmların günlük yaşamı, üretim normları, ideolojik katılım oranları gibi göstergelerle ölçülerek merkezî denetime sunulmuştur. Bu yönüyle kamp sistemleri, Sovyet güvenlik devletinin üretim, kontrol ve dönüştürme hedeflerini bürokratik bir disiplin altında sahaya aktaran yapılar olarak değerlendirilmelidir. Kamp organizasyonu, disiplinin ve güvenliğin yalnızca araçsal değil, aynı zamanda sistematik olarak kurulanmış yapısal bir parçası hâline gelmiştir.

Kamp yönetiminin kurumsal yapılanması içerisinde güvenliğin araçsallaştırılması, disiplin politikalarının en uç sınırlarına kadar genişletilmesine olanak tanımıştır. Ceza hücreleri, zorla çalıştırma, yetersiz beslenme, işkence ve infaz gibi yöntemlerle güvenlik uygulamaları, mahkûmların fiziksel ve ruhsal dayanıklılığını kırmaya yönelik stratejik bir yönelim izlemiştir. İç denetimin artırılması amacıyla mahkûmlar arasında hiyerarşik yapılar kurulmuş, profesyonel suçlular rejimin hizmetine koşulmuş ve muhbir ağlarıyla sistemin içselleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu durum, yalnızca dış tehditlere karşı değil, potansiyel iç muhalefete karşı da sürekli bir alarm hâli oluşturan bir güvenlik rejiminin göstergesidir. Güvenlik, bu sistem içerisinde yalnızca kamp dışına kaçışları engellemek için değil, içerideki bireysel düşünce alanlarını sınırlandırmak, mahkûm davranışlarını öngörmek ve kontrol etmek için kullanılmıştır. Bu yönüyle kamp güvenliği, totaliter yönetimin birey üzerindeki kontrolünü içselleştirme mekanizmasına dönmüştür.

İdeolojik yönlendirme, kamp sisteminin güvenlik yapılarından bağımsız düşünülemeyecek bir başka boyutudur. GULAG sistemi, mahkûmları yalnızca çalıştırmak ve cezalandırmakla kalmamış, onları rejime sadık bireyler hâline dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede düzenlenen ideolojik eğitimler, propaganda seansları ve kültür-eğitim faaliyetleri, güvenlik birimlerinin denetiminde gerçekleştirilmiş; bireylerin düşünsel dönüşümü de bir tür güvenlik meselesi olarak ele alınmıştır. Özellikle Karlag örneğinde görüldüğü üzere, duvar gazeteleri, sosyalist yarışmalar ve örnek işçi uygulamaları aracılığıyla mahkûmların zihinsel olarak da denetlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda güvenlik, sadece fiziksel kontrolün değil, ideolojik içselleştirmenin de temel taşı hâline gelmiştir. Böylece Sovyet kamp sistemi, bireylerin davranışlarını olduğu kadar düşünce dünyalarını da biçimlendiren çok katmanlı bir güvenlik mekanizması oluşturmuştur. Bu durum, Sovyet güvenlik anlayışının yalnızca askerî ya da polisiye tedbirlerle değil, ideolojik araçlarla da sürdürüldüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak, Kazakistan'daki Sovyet çalışma kampları, totaliter bir rejimin güvenlik, üretim ve ideoloji ekseninde şekillenen kurumsal ve toplumsal kontrol stratejilerinin birleşim noktasında yer almıştır. Kamplar, devletin birey üzerindeki mutlak kontrolünü pekiştiren bir araç olarak sadece dışsal denetim değil, içsel dönüşüm süreçlerini de barındırmıştır. Güvenlik, bu sistemin yalnızca kolluk kuvvetlerine dayanan bir yönü değil; ideolojik sadakatın, üretim performansının ve toplumsal itaatin teminat altına alındığı bütüncül bir yapı olarak işlev görmüştür. Bu çok katmanlı güvenlik rejiminin analizi, yalnızca Sovyetler Birliği'nin iç politik dinamiklerini anlamaya değil, aynı zamanda modern otoriter rejimlerin güvenlik stratejilerini tarihsel bir bağlamda değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Kazakistan'daki kamp sistemi özelinde yapılan bu inceleme, totaliter rejimlerin güvenlik aygıtları aracılığıyla toplum mühendisliği projelerini nasıl hayata geçirdiğini gözler önüne sermektedir. Bu nedenle çalışma hem kamp tarihçiliğine hem de güvenlik çalışmaları literatürüne disiplinler arası katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

APPLEBAUM, Anne, *Gulag: A History*. New York: Doubleday, 2003.

ARKHYMATAYEVA, Ainur, *Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Politikası (1927-1938)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2021.

- BARNES, Steven A., *Death and Redemption: The Gulag and the Shaping of Soviet Society*. Princeton: Princeton University Press, 2011.
- BELL, Wilson, "Was the Gulag an Archipelago? De-Convoyed Prisoners and Porous Borders in the Camps of Western Siberia", *Russian Review* 72, no. 1, 2013, ss. 116-141.
- DEMİRCİ, Hikmet, "Kazakistan Gulag Kamplarında Aile, Kadın ve Çocuk", *Türk Dünyası Araştırmaları* 127 (251), 2021, ss. 241-268.
- GAVRİLOVA, E. P., *Khudozhniki: GULAG (KarLAG)*. Karaganda: Karagandinskaya Oblastnaya Organizatsiya Soyuzu Khudozhnikov Respubliki Kazakhstan, 1999.
- GORLIZKI, Yoram & KHLEVNIUK, Oleg, *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945-1953*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- GREGORY, Paul, *Lenin's Brain and Other Tales from the Secret Soviet Archives*. Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2008.
- IVANOVA, G. M., "Prinuditelnyi Trud", *GULAG: Ego Stroiteli, Obitatelei i Geroi*, ed. I. V. Dobrovolskiy. Moskva: Mezhdunarodnoe Obshchestvo Prav Cheloveka, 1999, ss. 11-128.
- KHLEVNIUK, Oleg V., *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror*. New Haven: Yale University Press, 2004.
- KÖSE KİZİR, Elanur, "Sovyet Zorunlu Çalışma Kampları Üzerine Bir Araştırma: Gulag", *Gazi Türkiyat* (33), 2023, ss. 299-316.
- PLEKHANOV, A. M., "Osobyi Otdel VCHK", *Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya*, ed. Sergey Leonidovich Kravets, C. 24. Moskova: Nauchnoye Izdatelstvo, 2014, ss. 567.
- SAILAN, B. S. & QURANBAY, A. T., "Ekinşi Dümiejüzilik Soğıstan Keingi Qazaqstan Jerindegi Äskeri Tütqımdar Jağdayı", *Abai Atındağy Qazaq Últtyq Pedagogikalyq Universitetiniñ Habarshysy, "Tarih Jáne Sayasi-Áleymettik Gylymdar"* 1(68), 2021, ss. 60-66.

SOLJENITSIN, Aleksandr, *Gulag Takımadaları*, C. I, Çev. Çağan Er. İstanbul: Felix Kitap, 2023.

YAKOVLEV, B., *Kontsentratsionnye Lagerya SSSR*. Münih: Institut zur Erforschung Der Geschichte Und Kultur Der UdSSR, 1955.